

Душан Р. Живковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

САСТАВЉАЊЕ АДАМОВОГ ТЕЛА НА ЗЕМЉИ У ЏОЈСОВОМ УЛИКСУ И ПАВИЋЕВОМ ХАЗАРСКОМ РЕЧНИКУ²

У раду се анализирају доминантни принципи састављања Адамовог тела на земљи у Џојсовом *Уликсу* и Павићевом *Хазарском речнику*, посредством следећих аспеката: 1) општих поетичких перспектива отворености значења - у стварању интертекстуалног света као система повезивања и обликовања сагласја „корпуса” текстова - од древних херметичких принципа до конституисања хипертекстуалне свести у 20. веку; 2) утицаја кабале и теозофије на представљање тела Адама Кадмона као скривеног али утицајног семантичког аспекта у *Уликсу*; 3) утицаја теозофије и кабале на доминантни мотив састављања Адамовог тела на земљи у *Хазарском речнику*, као и утицајима и модификацијама Џојсових теозофских перспектива у Павићевој историографској метафикцији; 4) односе мушког и женског принципа у андрогиној природи Адама Кадмона; 5) односе теозофских учења о целивности тела Адама Кадмона пре пада и херметичких принципа у обједињености значења *Corpus Hermeticum-a*; 6) природу и функције дијалога и сукоба међу религијама; 7) односе историје, легенди, митова и романескне фикције; 8) демонско спречавање мисије састављања Адамовог тела.

У свим наведеним аспектима, кроз алегорију састављања Адамовог тела, посредством компаративне и аналитичко-синтетичке методе, проучаваћемо, дакле, сличности, као испецифичности теозофских, кабалистичких херметичких учења о интерференцијама „корпуса текстова” и структурама анатомских јединица, у обликовању поетичких и семантичких аспеката Џојсовог и Павићевог стваралаштва, као значајних перспектива односа авангардних тенденција и постмодернизма.

Кључне речи: Џејмс Џојс, Милорад Павић, Адамово тело, Теозофија, Херметизам, Кабала, авангарда, постмодернизам

¹ dusan.zivkovic@filum.kg.ac.rs

² Рад је део истраживања на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Увод

У науци о књижевности постоји обимна литература о стваралаштву Џејмса Џојса³ (James Augustine Aloysius Joyce, 1882–1941), кључног авангардног писца који је на светску књижевност пресудно утицао „у експерименталној употреби језика и истраживању нових књижевних метода“⁴. Такође, стваралачки опус Милорада Павића (1929–2009)⁵ имао је значајну улогу у креирању доминантних токова европске постмодерне (уп. Kaindlstorfer 1996).

Међутим, иако Павић у есеју „Почетак и крај романа“⁶ прецизно наводи Џојсов утицај у аутопоетичким аспектима, у науци о књижевности није довољно пажње посвећено дијалогу Павића са Џојсом, евентуалним утицајима Џојса, али и њиховим специфичностима, као и односима авангардног романа тока свести и Павићеве постмодернистичке ерудитне романескне фикције, у циљу стварању интертекстуалног универзума. У овом контексту, значајна су Џојсова и Павићева поимања отворености значења, интертекстуалности, мистике, као и уопште – јединства различитости⁷, пре свега, у фигурацији Адама Кадмона – „човека пре пада, целовитог, андрогиног и безгрешног“ (Рауновић 2012а: 48). Састављање Адамовог тела састоји се у спознаји и повезивању алегоријских структура анатомских јединица, посредством повезивања и обједињавања „корпуса“ мистичних текстова у Џојсовим и Павићевим поетичким и семантичким иновацијама.

У овом раду се анализирају доминантни принципи састављања Адамовог тела на земљи у *Уликсу* (1922) и *Хазарском речнику* (1984), посредством следећих аспеката: 1) општих поетичких перспектива отворености значења, у активној улози читаоца – стварању интертекстуалног света у мрежама значења као система повезивања и обликовања сагласја „корпуса“ текстова – од (египатско-грчких) херметичких принципа до конституисања хипертекстуалне свести у 20. веку; 2) утицаја кабале и теозофије на представљање тела Адама Кадмона као скривеног али утицајног семантичког аспекта у *Уликсу*; 3. утицаја теозофије и кабале на доминантни мотив састављања Адамовог тела на земљи у *Хазарском речнику*, као и утицајима и модификацијама Џојсових теозофских перспектива у Павићевој историографској метафикцији; 4) односе мушког и женског принципа андрогине природе тела Адама Кадмона; 5) односе теозофских

3 Показатељи актуелног утицаја стваралаштва Џејмса Џојса су, на пример, међународни научни часописи: *James Joyce Quarterly*, *European Joyce Studies* и *Joyce Studies Annual*.

4 Доступан на: <https://www.britannica.com/biography/James-Joyce>.

5 „Између многих књижевних послова којима се Милорад Павић бави: романијер, историчар књижевности, песник, есејист, приповедач, морамо се запитати – Шта је он заправо? Коме дати примат? С обзиром на тему – приповедачу. Међутим, све ове сфере интересовања и рада међусобно су, на неки начин, испреплетене и повезане“ (доступан на: (http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/jmihajlovic-dusa_telo.html

6 Доступан на: <http://www.khazars.com/sr-YU/biografija-milorad-pavic/pocetak-i-kraj-romana>.

7 Уп. http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/knjiz_portret/01_pkp_radovic_c.html 1. 3. 2019.

учења о целовитости тела Адама Кадмона пре пада и херметичких принципа синхронизитета, амбивитета, плурализма и енциклопедијске парадигме у обједињености значења *Corpus Hermeticum-a*; 6) контекст дијалога и сукоба међу религијама, промене религијског идентитета, као и односе догми и апокрифа у питањима састављања делова Агамовог тела на земљи; 7) односе историје, легенди, митова и романескне фикције; 8) демонско спречавање мисије састављања Агамовог тела.

У свим наведеним аспектима, кроз мотив састављања Агамовог тела, проучаваћемо сличности, као и специфичности теозофских, кабалистичких херметичких учења у обликовању поетичких и семантичких аспеката Џојсовог и Павићевог стваралаштва, као значајних перспектива у сагледавању односа авангардних тенденција и постмодернизма.

2. Оишћи поетички аспекти

У Уликсу и Хазарском речнику принципи интертекстуалности су алегоријски представљени кроз мисије састављања Агамовог тела на земљи. Тако се у Џојсовом и Павићевом делу заправо оживљава и надграђује основна етимологија успостављања сагласја и обједињавања „корпуса” (лат. *Corpus* = тело) повезаних текстова.

Мит о састављању тела Агамовог на земљи у Уликсу експлицитно се спомиње неколико пута, док имплицитно има знато већу улогу (уп. Terinoni 2007) у сугерисању активне улоге читаоца. Наиме, Џојс тражи узорног читаоца који „болује” од идеалне *insomnia-e* (несанице, будности, идеалне концентрације, уп. Еко 1965). У поимању читаоца који би спознао и надградио све семантичке асоцијације скривен је однос писца и читаоца као коаутора у интертекстуалном дијалогу – у стварању универзума значења (уп. Еко 1965, Еко 2001)⁸. „Читалац се затим узбуђује пред слободом дела, пред његовом бескрајном пролиферацијом, пред богатством његових унутарњих додавања” (Еко 1965: 146).

Јунаци Уликса трагају за својим идентитетом, користећи интертекстуалне принципе (у интерференцији мита о Одисеју, ирске историје и легенди, у полемици са кључним цивилизацијским тачкама, пре свега, из историје, езотерије, филозофије и књижевности, од антике до 20. века, које све истовремено постоје и преплићу се у лавиринту Даблина, у једном дану – 16. јуну 1904. године), чезнући за целовитошћу и не проналазећи хармоничност Адама Кадмона.

У Хазарском речнику заједничка мисија састављања Агамовог тела на земљи, у експлицитном и у имплицитном смислу, представља доминантни принцип (уп. Živković 2016: 131) који повезује „ауре”

8 Односи између Џојсове и Павићеве поетике могу се посматрати непосредно – посредством анализе Џојсовог утицаја на поетичке и семантичке аспекте Павићевог стваралаштва, као и посредно – пошто је Умберто Еко најзначајнији део теоријских концепција у студији *Отворено дело* применио управо на Џојсов стваралачки опус, а с друге стране – *Хазарски речник* представља примену и надградњу Екове теорије отвореног дела (уп. Delić 1991; Milošević 2005).

речничких одредница (припаднике канонских и апокрифних страна хазарског света, јудаизма, хришћанства и ислама), у дијалогу са читаоцима - настављачима.

Дакле, полицентричност и амбигвитети *Уликса* утицали су на дифузност Павићеве енциклопедијске парадигме - покушаја Адамовог отелотворења у *Хазарском речнику*. Позивајући се на плурализам Џојсове поетике, Павић је стварао романи са мноштвом „почетака и завршетака”⁹ - отварајући читаоцима више равноправних тумачења ка заједничким стварањима нових поетичких и семантичких стаза¹⁰, у многострукости начина отелотворења речи.

Треба истаћи да се нелинеарност Џојсових и Павићевих дела отелотворила и у новом, хипертекстуалном медијуму. У умрежавању значења, Џејмс Џојс је обликовао „менталну хипертекстуалност”¹¹ у структуралном и идејном утицају на каснији развој системске, интерактивне књижевности. Такође, Павић је у *Хазарском речнику* (1984) остварио иновације у светској књижевности од формалних, преко поетичких до семантичких елемената (уп. Јерков 1992), креирајући прво дело¹² природно структурирано за интерактивно окружење¹³, у споју савремених интерактивних принципа умрежености линкова (уп. Živković 2007) и древних принципа сагласја „тела” текстова.

3. Утицаји херметизма, кабале и теозофије

У поетичким и семантичким аспектима *Уликса* и *Хазарског речника*, присутна су три основна интерферирајућа утицаја езотеријских система: херметизма, кабале и теозофије.

3.1 Херметизам представља мистичну египатско-грчку традицију култа Хермеса Трисмегистоса (грч. Ἑρμῆς ὁ Τρισμέγιστος, лат. *Hermēs Trismegistus*¹⁴, „три пута највећи”) - као споја египатског бога Тота (*Thoth*), бога знања, мудрости, библиотеке и енциклопедијске парадигме, „креатора језика, тумача и саветника богова”¹⁵, „изумитеља писања и заштитника свих уметности и вештина (*arts*) зависних од писања”¹⁶) и грчког бога Хермеса (гласника богова, бога информација, двосмислености (уп. Еко 2001) - као оваплоћења принципа интерконтекстуалности. Херметизам је обликовао енциклопедијске парадигме *Уликса* и *Хазарског речника*, у поимању умрежености кодова, амбигвитета и

9 Доступан на: <http://www.khazars.com/sr-YU/biografija-milorad-pavic/pocetak-i-kraj-romana>.

10 Поред Џојса, на концепције стаза читања и лавиринта знања, на стваралаштво Милорада Павића утицао је Борхес, посебно у причама *Врћи са стазама које се рачвају* и *Вавилонска библиотека*.

11 Доступан на: http://www.bibalex.org/attachments_en/publications/files/umberto_eco_.pdf, б. 12. 2014.

12 Доступно на: <http://www.khazars.com/pavic-i-hiperbeletristika>, 4. 8. 2010.

13 Доступан на: <http://www.rastko.rs/cms/files/books/4d38bf7fc5fbc>.

14 Доступан на: <https://www.thefreedictionary.com/Hermes+Trismegistos>.

15 Доступан на: <https://www.britannica.com/topic/Thoth>.

16 Доступан на: <https://www.britannica.com/topic/Hermetic-writings>.

плурализма, по узору на принцип функционисања основног херметичког „тела” текстова – *Corpus Hermeticum*-а, чиме се, у дифузним дијалогима, успоставља отелотворење хермесовског присуства на два или више места истовремено. Такође, у овом контексту присутна је и интерференција херметичких принципа и мита о састављању Адамовог тела, управо у просторно-временским метафорама: „Врло кратак простор времена кроз врло кратка времена простора” (Džojš 2012: 47) или на пример: „Хазари будућност замишљају у простору, а никада у времену” (Pavić 2004: 163). Наведени реверзибилни просторно-временски односи које означавају отелотворење и преплитање Адамове и Хермесове суштине, у коме тело – као просторна одредница, обухвата заправо све временске перспективе, тежећи да се оствари у универзалном времену.

3.2. Ушицај Кабале

Учење о Адаму Кадмону (Adam Kadmon) представља кабалистички концепт „првобитног човека [...] рана кабалистичка учењаговоре о *Adam elyon* (врховном човеку)”¹⁷, а у *Зохару*, једном од основних подтекста¹⁸ „Жуте књиге” *Хазарског речника*, „кореспондирајући назив на арамејском је: *adam di-l'ela* или *adam ila'ah*”.¹⁹ Наиме, Нехама, познавалац *Зохара*, уградио је клепсидру у прво издање *Хазарског речника* и тако одредио ритам просторно-временских односа, као и комбинаторике одредница по кабалистичким принципима.

Такође, основни нумеролошки кабалистички принципи налазе се у основама структура *Уликса* (уп. Коур 1970: 93–113) и *Хазарског речника*. *Уликс* има 18 поглавља, а у кабалистичкој традицији број 18 управо има кључну улогу у фигурацији Адама Кадмона јер значи принцип људског бивствовања (уп. Lit 2004: 187).

Кабалистичка учења о природи знака и значења, као и мит о Адаму Кадмону у новом, модификованом облику, постале су део Џојсове и Павићеве аутопоетике. Евидентна је сличност симболичких система *Уликса* и *Хазарског речника*, која се састоји у кабалистичким учењима о пореклу, природи и комбинацијама слова и бројева која сачињавају бескрајна значења у оваплоћењу Божјег поретка, као и поетици белина иза којих је скривена суштина значења. Дакле, користећи као основу наведене езотеријске елементе, Џојс и Павић су створили иновативне формалне и семантичке поступке.

У овом контексту, треба истаћи да *Хазарски речник* има 45 основних речничких одредница (не рачунајући Апендикс I и II)²⁰, које

17 Доступан на: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/adam-kadmon>.

18 „*Sepher ha-Zohar* је монументално дело из 13. века, чувар кабалистичких знања о Божјој природи, о пореклу и устројству света, учењу о души, о добру и злу (уп. <http://www.britannica.com/topic/Sefer-ha-zohar>). (Živković 2016: 307, уп. <http://www.britannica.com/topic/Sefer-ha-zohar>).

19 Доступан на: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/adam-kadmon>.

20 Док 45 одредница зависе од редоследа писма превода, Апендикс I и II се, наравно, увек налазе на истом месту – након речничких одредница.

читалац може комбиновати и стварати многоструке путање читања²¹; а по кабалистичком учењу, Tetragrammaton (Име Божје, хебр. יהוה, грч. Τετραγράμματος, и YHWH у латиничној транскрипцији) „има нумеричку вредност 45”²², док се откривањем природе комбинација слова Божјег имена заправо открива промисао божанског стварања света.

3.3. Утицај Теозофије

На једном од кључних места за нашу анализу, Зоран Пауновић у напоменама *Уликса* наводида је Адам Кедмон (Adam Kadmon): „теозофско име за човека пре пада: целовитог, андрогиног и безгрешног” (Рауповић 2012а: 48). Иако учење о божанској природи Адама Кадмона представља изворно кабалистички концепт, овим објашњењем Пауновић заправо имплицира да је, поред изворних кабалистичких учења, на приповедачки свет *Уликса* утицала и њихова модерна теозофска примена (уп. Mulin 2001).

У ужем смислу, „теозофија је окултни покрет који потиче из 19. века, са коренима који се могу пратити из древног Гностицизма и Неоплатонизма [...]. Термин: 'теозофија' потиче од грчких речи *theos* ('бог') и *sophia* ('мудрост')²³, дакле, означава 'божанску мудрост'” (уп. Blavacka 2006). *Тајна докџрина* Блавацке (Елена Петровна Блаватская 1831–1891) утицала је на Џојсово авангардно поимање спиритуализма и превазилажење оквира једне канонске религије, на његову опсесију тајним повезаностима окултним мудростима Истока и Запада, као и генерално – синтезе науке, религије и филозофије – у грађењу компаративне свести модерног интелектуалца.

„Основни циљеви Теозофског друштва изражени су у тзв. три објекта: да формира језгро универзалног братства човечанства, без разлике у раси, вероисповести, полу, касти или боји; да подстакне проучавање компаративне религије, филозофије и науке; и да истражи необјашњене законе природе и силе скривене у људским бићима.”²⁴

Такође, у *Хазарском речнику*, у мисији састављања тела Адама Кадмона, богумилски сегменти²⁵ учења Аврама Бранковића (уп. Radulović 2012) преплићу се у ониричком свету са кабалистичким принципима његовог двојника Самуела Коена, а овакав начин спајања разнородних принципа иманентан је основи теозофских схватања о упоредним проучавањима и прожимањима езотеријских учења.

21 „*Хазарски речник* обухвата књиге читача снова, једне верске секте веома јаке код Хазара. Тај речник је нека врста њиховог Светог Писма – *Библије*. Пун биографија различитих особа мушког и женског пола, *Хазарски речник* представља мозаички портрет једне једине личности – оне коју ми називамо Адам Кадмон” (Pavić 2004: 261).

22 Доступан на: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/adam-kadmon>.

23 Доступан на: <https://www.britannica.com/topic/theosophy>.

24 Доступан на: <https://www.britannica.com/topic/theosophy>.

25 Уп. <https://www.britannica.com/topic/theosophy>.

У ширем смислу, обједињена мистична искуства теозофских учења утицала су на концепте спајања „Жуте”, „Црвене” и „Зелене књиге” – јеврејских, хришћанских и исламских канонских и апокрифних извора *Хазарског речника*: у обједињавању различитих виђења божанске мудрости, посредством упоређивања њихових сличности, прожимања и специфичности, сједињењем у заједничком језгру религија (уп. Blavaska 2006) – у стварању књиге-логоса.

4. Односи мушког и женског принципа

У есеју „Почетак и крај романа” Павић је истакао да Џојсово стваралаштво представља стваралачки подстрек за структурирање његових нелинеарних дела, као и конципирање женског и мушког примерка *Хазарског речника*:

„Где и када почиње Џојсов *Уликс*? *Уликс* има један од највеличанственијих финала у књижевности уопште. Женски завршетак једне мушке књиге. У којој мери је почетак и крај романа, почетак и крај читања условљен оним што Јасмина Михајловић назива читање и пол? [...] На та питања нашао сам неке одговоре пишући своје књиге. Оне су заправо биле одговори на та питања”.²⁶

У *Уликсу*, након мушких опсесија питањима идентитета, друштвеним околностима, историјом, филозофијом, смислом цивилизације уопште, следи женски исход – унутрашњи монолог Моли Блум, као наговештај доминације новог, женског света, обликованог у интуицији, ирационалности, телесности (уп. Braun 2011), у природности женског принципа који ослушкује своју унутрашњу нелинеарну, дифузну логику, ослобођену знакова интерпункције, закона и догми. Унутрашњи монолог Моли Блум почиње и завршава се најпознатијим „да” у светској књижевности 20. века; Молино „да” је одговор који одређују унутрашњи амбигвитети²⁷, јер у динамичности контекста непрестано мења своје облике и значења у поигравању са изазовима живота.

Такође, амбигвитети *Хазарског речника* структурирани су посредством поетског записа принцезе Атех, носиоца женског принципа *Хазарског речника*: „Разлика између два *да* може бити већа него између *да* и *не*” (Pavić 2004: 157). У негирању линеарности и категоричности, Атех заправо сугерише активну улогу читаоца у отворености значења дела.

26 Доступан на: <http://www.khazars.com/sr-YU/biografija-milorad-pavic/pocetak-i-kraj-romana>.

27 Такође, у једној фази и Леополд Блум тежи ка остварењу андрогинности у својим сексуалним фантазијама са проституткама (уп. Braun 2011), привидно у чежњи ка обједињавању анимуса и аниме (уп. Jung 2017) али заправо на погрешан начин, без познавања Адамове суштине, без духовне посвећености и узвишености, пародично, гротескно, као контраст између некадашње величине Адама Кадмона пре пада и садашње отуђености, покушаја имитације у животу малог, модерног човека.

Поред овог женског принципа амбигвитета²⁸, који обликује поетичке и семантичке аспекте, „двополност *Хазарског речника* приказана је и у самом његовом склопу, композицији, као и у читавој филозофији и симболици дела [...]. Суштина упоређивања и обједињавања мушког и женског примерка садржана је у смислу трагања ловаца на снове” (Živković 2016: 351) – у (интертекстуалном) спајању андрогине суштине тела Адама Кадмона. Тако је заправо створена идеја „апсолутног” интертекста: текст се тако састоји у спајању полова књиге²⁹, пошто је хазарска принцеза Атех саставила женски део хазарске енциклопедије, а њен љубавник, Мокадаса Ал Сафер, састављач је мушког примерка. У мисији састављања *Хазарског речника*, од средњег века до савременог доба, љубавна енергија Атех и Мокадасе повезује све будуће коауторе и настављаче.

5. Односи учења о Адаму Кадмону и мита о Одисеју

Џојсов *Уликс* је епопеја XX века, али и пародија модерног доба у коме није могућ свет коначног оствареног идентитета Хомерове *Одисеје* и у коме генерално – није могућ ни узвишени свет античких хероја. У Хомеровом епу, Одисејево трагање и херојство проналазе свој смисао враћањем у родну Итаку. Међутим, Џојс, кроз иронијски контекст догађаја у једном дану – 16. јуну 1904. године, описује у лику Леополда Блума отуђеност и апсурд модерног света, негирајући у њему принцип херојства. У успостављању паралеле Леополда Блума са Одисејем, ствара се иронијска слика, која је у складу и са општим доминантним контрастом између херојског света уопште – Одисеја, који проналази пут кроз лавиринте судбине и остварује свој идентитет у повратку кући, и малог Блума, који не може да изађе из лавиринта Даблина и лавиринта отуђености (уп. Paří 2012). Док је у првој фази стваралачког процеса Џојс тежио да свако поглавље *Уликса* представља отворенију асоцијацију на кључна места из *Одисеје*, тако је у следећим фазама и коначном обликовању свог најзначајнијег романа оставио само сугерисане одблеске некадашњег Хомеровог света, да би се фокусирао на свакодневицу модерног човека у „митској узвишености тривијалног” (уп. Paunović 2012b: 761). У овој замисли садржан је парадокс Џојсовог односа према традицији у модерној књижевности, пошто је Џојс, користећи мит о Одисеју, заправо,

28 „Бог је створио Адама тако што га је додирнуо палцем. Овај мотив успоставља директну паралелу са сценом додира палчевима Муавије и Доротке Шулц у двадесетом веку, као битнија разлика у женском примерку, симболизујући спајање мушког и женског принципа у контексту стварања Адамовог тела. Међутим, чак и овај део остаје двосмислен, јер се ипак може говорити и о његовој неостварености. Наиме, у рату је др Абу-Кабир Муавија изгубио полну моћ” (Živković 2016: 360).

29 „Завршна напомена о користи овог речника” поседује утицај споја неоплатонистичке димензије и теозофског учења о састављању Адамовог андрогиног тела, посебно у алузиви на Платонову *Гозбу*; у „верзији овог прастарог мита, која је највише утицала на европску књижевност. У почетку су мушкарац и жена били једно биће, које је касније располућено. Тако се јавила чежња за тражењем друге половине” (Delić 1991: 35).

створио антимиџ о модерном, отуђеном, запостављеном човеку³⁰, у свету модерног хаоса (*Уликс* је настајао од 1914. до 1921. године). Такође, у духу херметичког јединства супротности, пошто су прошла времена епских хероја, Џојс је истовремено створио, у заједничкој мисији са својим следбеницима – и градски, утешни миџ за нови, отуђени свет, јер је прославио лавиринте Даблина, створивши читаоце-ходочаснике који одају почаст *Уликсу*, посебно за време Блумовог дана (Bloomsday, који се обележава сваког 16. јуна), поклонике који имају Блумове, а не Одисејеве егзистенцијалне драме и животне путеве.

Сличне поступке селектовања и трансформације одломака из *Одисеје* користи и Павић, у „Повести о Петкутину и Калини”, у „Црвеној књизи” *Хазарског речника*. У мотиву сагрешења које прати човека од Адама, кроз демонску игру Аврама Бранковића у стварању Петкутина, скривен је спој Одисејевог виђења света мртвих посредством демонског кушања човека и коначне Божје казне. Упечатљива је сцена одласка Петкутина и Калине у римски театар, да би Петкутин испунио сврху свога постојања и обмануо мртве; Петкутин и Калина, окружени сабласним сенама, читају одломке уласка у Хад из 11. певања Хомерове *Одисеје*, али Павић не спомиње извор цитата, већ евоцира асоцијативне токове интерпретације: Хомеров Одисеј је видео онострани свет, вратио се у Итаку мудрији и моћнији, повратио владарско достојанство, као и достојанство своје породице и државе, док у „Повести о Петкутину и Калини”, уместо Одисејевог Јаства, Петкутин и Калина, који користе делове *Одисеје* као бајалицу за призивање мртвих, бивају раскомадани у царству сенки, а ускоро и Аврам Бранковић, Петкутинов „творац”, постаје жртва демона.

Дакле, у овом контексту постоји блискост подтекста Хомерове *Одисеје* у *Уликсу* и *Хазарском речнику*, јер селектовани аспекти интертекстуалности добијају нове путање и супротни исход од узвишеног исхода Одисејеве судбине.

Такође, у интерференцији са митом о Одисеју, *Уликс* и *Хазарски речник* наговештавају и кабалистички концепт *Tikkun* (уп. Halamiš 1999), који означава „повратак” човека на стазу божанске милости, у састављању Адамовог тела на земљи. Дакле, остварена је двострука, обједињена веза између јунака *Уликса* и *Хазарског речника* у немогућности „повратка” својој суштини – у јеврејски *Tikkun*, или у античку Итаку. Тако је антички миџ обједињен са кабалистичким мудростима, да би се наговестила божанска суштина (приказана кроз алегоријске слике у различитим религијама и митовима), од које се човек новог века удаљио – да би се, посредством контраста, приказала узалудност, немогућност остваривања целовитог и креативног идентитета, немогућност повратка себи, духовном завичају, својој хармонији, људскости и немогућност повратка Богу.

30 Уместо Одисејеве верне Пенелопе, Леополд је ожењен неверном Моли; уместо сина Телемаха који чува очево достојанство, Леополд има ћерку која је заправо слика њене мајке. Бол Леополда Блума не престаје за преминулиом сином који је поживео само једанаест дана, а један део очинске љубави према сину, може болно поделити само у пријатељском односу према Стивену Дедалусу.

6. Учење о састављању Адамовог тела у контексту односа историје и фикције

Џојс је у *Уликсу* изрекао страшну осуду историје: „Историја је, рече, Стивен, кошмар из кога покушавам да се пробудим” (Džojš 2012: 44). Такође, Џојс сугерише да је појам прошлости сложенији и истинитији од појма историје као званичног система тумачења прошлости – као званичне слике сећања и заборав цивилизације, а да је историографија заправо преплитање конструкција победника који се смењују, ревидирајући, фалсификујући и уништавајући историјске изворе.

Ирска прошлост је прошлост патње, борбе за национални идентитет и достојанство, прошлост подвојености и страдања; званична светска историја је историја империјалистичких тежњи и покушаја њиховог оправдавања. Тако се уништавају читави народи и цивилизације, које историја заборавља.

Такође, прошлост цивилизације не чине само ратови, примирја, освајања и одбране, нити је чине само велике историјске личности. Милијарде људи чиниле су обележја духа епоха и живели своје драме, а о њиховом постојању нема ни трага у историји. У тој мисији, да би открио истине које се преплићу, у покушају да састави Адамово тело на земљи, Џојс се окреће ирским легендама и светској књижевности, у тежњи да створи сагласја корпуса текстова и предања ослобођених догми, које могу носити скривене истине о прошлости; ова сагласја могу и кроз мистични плашт навестити не само прошлост, него и универзалне људске идеје – које чине исконског Адама Кадмона, пре пада у историју и у пролазност овог света.

Међутим, све што више промишљају о историји, јунаци *Уликса* се налазе у све већем немиру, хаосу, губитку идентитета, а Џојс, привидно парадоксално, приказујући њихове унутрашње драме, заправо тежи стварању слободног, креативног читаоца који ће сагледати и олакшати њихову патњу, али и кренути путем индивидуалне и цивилизацијске спознаје.

Страх од кошмара историје који је изрекао Стивен Дедалус у *Уликсу*, остварио се у *Хазарском речнику* Самуелу Коену „једном од писаца ове књиге” (Раџић 2004: 273). У трагању за тајнама о прошлости и легендама Хазара, у мисији склапања тела Адама Кадмона, Коен се никада неће пробудити из кошмара, јер пада у тардему, сан из кога нема буђења. Састављаче *Хазарског речника* заправо заједнички кажњавају демонске силе³¹: Севаст Никон – демон хришћанског света, Акшани Јабир Ибн и Ибн Абу Хадраш – исламског и Ефросинија Лукаревић – архетипска слика демонке Лилит из јеврејске традиције, покушавајући у свим временским димензијама да спрече настајање и обједињавање *Хазарског речника*, који би оваплотио тело Адама Кадмона на земљи. Другим речима, једино су демони сва три света сједињени и желе да спрече успостављање апсолутног система интертекстуалних веза у мноштву

31 Такође, „алузија на сатанистичку црну мису” (Рауновић 2012а: 11) присутна је већ на почетку *Уликса*.

извора о Хазарима” (Živković 2016: 284). Тако демони заправо желе да наметну сопствено виђење историје, снова, легенди и стварности уопште, спречавајући обједињење свих извора којима би се откриле истине о Хазарима, а истовремено и спречавајући дијалоге међу религијама и цивилизацијама (уп. Jaus 2014).

У складу са овом идејом је и мишљење Михајла Пантића о историји као ђаволовом делу: „Ако Богу припада вечност, историја је Ваволово масло. А историја се, и она стварна, и она фиктивна, налази у књигама. Ко жели да је контролише, мора припитомити ђавола. Стога ваља појачати надзор над писањем. Постмодернистичка књижевност приповеда и о томе”³².

Ругајући се људској пролазности, само у једној генерацији демонске силе толеришу настанак „Великог пергамента” на ком је записана историја Хазара, истетовирана на телу изасланика, пошто Хазари нису могли поуздано преносити своју историју, већ су због тројног утицаја хришћанства, ислама и јудаизма постали њене жртве. Мотив Великог пергамента има функцију покушаја записивања основних историјских догађаја, али истовремено, у његовој несавршености и слабости људског, пролазног тела – и да релативизује опште схватање историографије, јер се званична историграфска виђења мењају кроз поколења, као што се мења пролазно људско тело: „[...] од посланика имао је на телу тетовирану хазарску историју и топографију, обележену на хазарском језику, али хебрејским писменима” (Pavić 2004: 85). „Чак и таква историја није могла бити записана хазарским писменима, већ је у току записивања понела туђи жиг и судбину” (Živković 2016: 295).

7. Дијалози и сукоби верских идентитета

У Уликсу постоји унутрашња драма између јеврејског идентитета Блумових корена (уп. Dejvison 1996) и спознаје хришћанства коме тежи, али само у привидном, формалном смислу, остајући под влашћу својих страсти у порочности и слабости малог, отуђеног човека: „Ко је дакле, Леополд Блум, један од ’најстварнијих’ фиктивних ликова светске књижевности? Син Елене Хигинс, жене ирско-мађарског порекла и мађарског Јеврејина Рудолфа Вирага (’вираг’ на мађарском значи ’цвет’: ’bloom’ је на енглеском ’пупољак’), који је променивши веру и име постао Блум, рођен је 1866. у Даблину” (Paunović 2012: 781). Заправо, јеврејска заједница сматра Леополда Блума отпадником од вере, а хришћанска заједница га не препознаје као свог припадника; он је: „уљез кога Ирци никада до краја неће прихватити” (Paunović 2012b: 781).

У таквом међупростору идентитета, у расколу светова живи и Самуел Коен (1660–1689), „дубровачки Јеврејин” (Pavić 2004: 273)³³. Коен

32 Доступан на: http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/knjiz_portret/07_pkp_pantic.html

33 Такође, карактеристично је да је управо у Коеновој заоставштини пронађен „Запис о Адаму Кадмону”.

мења веру и тајно прелази у хришћанство³⁴, али у том процесу, уместо трагања за хришћанским просветљењем, бива заведен чарима демонке Ефросиније Лукаретић и одбачен и од Јевреја и од Хришћана.

Једини пут сазнања и покушај успостављања духовне хармоније за Леополда Блума и Самуела Коена је интертекстуално трагање за обједињењем текстова који се налазе у тајном сагласју, чинећи расута знања о састављању делова тела Адама Кадмона на земљи, да би створили мост између њиховог јеврејског порекла и разумевања хришћанског идентитета. Таква мисија једино је и могућа ако се створе услови за дијалоге религија (уп. Jaus 2014) и ако се победе њихови расколи.

Такође, у ширем смислу, у *Хазарском речнику*, промена верског идентитета доминантна је за судбину Хазара. „Хазарска полемика”, која се „збила негде у 8. или 9. веку наше ере (или је било више сличних догађаја)” (Раџић 2004: 11) заправо је обележила почетак слома хазарске државе. Јевреји, хришћани и муслимани теже да потчине Хазаре, али истовремено, иако свака од три књиге Хазарског речника истиче субјективне перспективе и виђења полемике, славећи свака своју победу, ниједна од званичних страна трију религија не поштује хазарски идентитет, док Хазари заправо, не могу пронаћи уточиште ни на једној од три сукобљене стране.

Желећи да надвладају наведене расколе, у свим временским перспективама³⁵, састављачи *Хазарског речника*, верујући да оваплоћење Адамово³⁶ на земљи повезује све људе овог света, теже да обједине и објаве истину о некадашњој хазарској моћи, да одају почаст хазарској части и знању међу прецима, савременицима и потомцима.

8. Закључак

Посредством интерференције древних езотеријских принципа, Џојс и Павић су створили оригиналне приповедачке светове и извршили кључне утицаје на структурирање нелинеарне књижевности 20. века. У успостављању мистичних веза међу текстовима, као делова Адамових анатомских јединица, присутно је обједињавање и модификовање митолошких аспеката и савремених перспектива, у реверзibilном,

34 Поред Коена, сви „седамнаестовековни истраживачи, у тежњи ка спознаји целине хазарског света, долазе у сукоб чак и са званичним начелима сопствених религија” (Živković 2016: 283, уп. Delić 1991).

35 Временски слојеви *Хазарског речника*: 1) време хазарске полемике (9. век); 2) хронике о Хазарима (11. век и 12. век); 3) седамнаестовековни (барокни) слој – време првог издања и 3) двадесетовековни – Павићево „друго издање” *Хазарског речника*, обнављање научног интереса за Хазаре и (криминалистички) расплет романа.

36 „Одређено је и да је у свом речнику снова Мокадаса уобличио једну влас косе Адама Руханија (Раџић 2004: 217), пишући за претке, на хазарском језику 5. века. Привидно парадоксално, он је хтео да измени будућност, враћајући се у 5. век, тако што ће изменити прошлост, традицију и ток времена. Он је истовремено записао усмена веровања ловаца на снове, а принцепа Атех је ближа архитексту, јер их је пренела у магијске, ’оностране’ просторе” (Živković 2016: 274).

дифузном дијалогу са цивилизацијским временским слојевима – у ауторству са читаоцима – настављачима и дописивачима текстова који, заједно са ауторима, учествују у састављању Адамовог тела и тако креирају универзално време *Уликса* и *Хазарског речника*.

У наведеним аспектима присутан је утицај херметичких принципа – пре свега, у поимању енциклопедизма, мрежа значења, нелинеарности, дифузности, реверзибилности, амбигвитета и синхронизитета, у интерференцији са кабалистичким схватањима природе Адама Кадмона – у симболици бројева и слова, као и поетици белина – размака између земаљских слова у којима је скривена суштина небеског писма. Такође, поред преплитања елемената Херметизма (египатско-грчке традиције) и Кабале (јеврејске традиције), у *Уликсу* и *Хазарском речнику* евидентан је и новији, деветнаестовековни слој обједињавања мистичних знања – оличен у теозофији, која је на Џојса и Павића утицала као модификовано виђење Адама Кадмона, прилагођена интелектуалцима космополитског духа, у модерном обједињавању древних знања Истока и Запада.

Пошто је Адам Кадмон андрогино биће – у мисији састављања Адамовог тела, у *Уликсу* и *Хазарском речнику* присутна је тежња ка обједињавању мушког и женског принципа. Ипак, поред ове сличности, постоји и специфичност – док је у *Уликсу* присутан женски исход и наговештај рађања модерног, интуитивног женског света, за разлику од мушких опседнутости унутрашњим драмама идентитета и смислом цивилизације (присутних пре женског гласа у већем делу романа), у *Хазарском речнику* постоји непрестана тежња ка обједињавању полова књиге, који би чинили хармонију Адамове суштине у универзалном, свевидећем времену (уп. Živković 2016).

Такође, модификације и селекције мита о Одисеју присутне су у *Уликсу* и *Хазарском речнику*, да би истовремено асоцирале на некадашњи епски свет хероја, и означиле контрасте са отуђеношћу и немогућношћу остварења хармоничног идентитета човека повог века. С друге стране, постоје и специфичности: док је у *Уликсу* мит о Одисеју доминантни подтекст, у *Хазарском речнику* се подтекст Хомерове *Одисеје* директно спомиње у мотиву уласка у подземни свет (у „Повести о Петкутину и Калини”). С друге стране, мит о састављању тела Адама Кадмона и мит о Одисеју интерферирани су у Џојсовом и Павићевом делу са кабалистичким принципом *Tikkun*-а, „повратка” јединству и целовитости тела Адама Кадмона, али ни Леополд Блум ни Петкутин и Калинине могу да остваре жељени повратак исконској, опште људској хармонији.

У таквим унутрашњим драмама, као и мотивима промене верског идентитета, у безуспешној борби са демонима историје, јунаци *Уликса* и састављачи *Хазарског речника* свесни су да једино дијалози религија могу бити услови састављање Адамовог тела на земљи, у мисији која би представљала трагање за истином о пореклу, природи и сврси људског рода. Међутим, у великим цивилизацијским сукобима, као и у „малим” драмама хиљада људских поколења, сједињују се само њихови демони.

Листа референци

- Blavacka 2006: H. P. Blavacka, *Tajna doktrina: sinteza nauke, religije i filozofije. Tom 1, Kosmogenezna*, Beograd: Metaphysica.
- Braun 2011: R. Brown, *James Joyce and Sexuality*, Cambridge: Cambridge University Press
- Braun 2016: R. Brown (ed.), Joyce, "Penelope" and the Body, Leiden: *European Joyce Studies*, Volume: 17, 2016.
- Damjanov, S. Pavićev lavirint. <http://www.rastko.rs/cms/files/books/4d38bf7fc5fbc>. 25. 7. 2018.
- Dejvison 1996: N. R. Davison, *James Joyce, Ulysses, and the Construction of Jewish Identity: Culture, Biography, and 'the Jew' in Modernist Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Delić 1991: J. Delić, *Hazarska prizma: tumačenje proze Milorada Pavića*, Beograd, Gornji Milanovac: Prosveta, Oktoih, Dečije novine.
- Džojš 2012: Dž. Džojš, *Uliks*, preveo Zoran Paunović, Beograd: Geopoetika.
- Eko 1965: U. Eko, *Otvoreno djelo*, preveo Nika Milićević, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Eco, U. Vegetal and mineral memory (The future of books). http://www.bibalex.org/attachments_en/publications/files/umberto_eko_.pdf. 6. 12. 2014.
- Eko 2001: U. Eko, *Granice tumačenja*, Beograd: Paideia.
- Halamiš 1999: M. Halamiš, *An Introduction to the Kabbalah*, New York: State University of New York Press.
- Hermetic writings. Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Hermetic-writings>, 13.8.2018.
- Hermetism. Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Hermetism>, 5. 8. 2018.
- Homer 2009: Homer, *Odiseja*, Beograd: Dereta.
- Jaus 2014: H. R. Jaus, *Razgovor religija ili: The Last Things Before The Last*, Novi Sad: Letopis Matice srpske, knj. 494, sv. 1 I 2, Novi Sad, 61–94. [orig.] Jayc 2014: X. P. Jayc, *Разговор религија или: The Last Things Before The Last*, Нови Сад: Летопис Матице српске, Нови Сад, 494, св. 1 и 2, 61–94.
- Joyce, James. *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/James-Joyce>. 1. 3. 2019.
- Jerkov 1992: A. Jerkov, *Nova tekstualnost: ogledi o srpskoj prozi postmodernog doba*, Podgorica: Oktoih; Nikšić: Unireks.
- Jung 2017: K. G. Jung, *Čovek i njegovi simboli*, Beograd - Podgorica: Kosmos izdavaštvo - Nova knjiga.
- Kadmon, Adam. *Jewish Virtual library*. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/adam-kadmon>. 22.2.2019.
- Kaindlstorfer 1996: G. Kaindlstorfer, *Review in Milorad Pavić, Dictionary of the Khazars*. Belgrade: Dereta, 342.
- Kassel, C. *Androgynous Man in Myth and Tradition*. <https://opensiuc.lib.siu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1794&context=ocj>. 1. 3. 2019.
- Koup 1970: J. I. Cope, *Ulysses: Joyce's Kabbalah*, Tulsa: *James Joyce Quarterly*, Tulsa, Vol. 7, No. 2 (Winter, 1970), 93–113.
- Lit 2004: Leonora Leet, *The Universal Kabbalah*, Rochester: Inner Traditions.

- Mihajlović, J. *Pavić i hiperbeletristika*. <http://www.khazars.com/pavic-i-hiperbeletristika>. 4. 8. 2010.
- Mihajlović, J. *Priča o duši i telu: slojevi i značenja u prozi Milorada Pavića*. http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/jmihajlovic-dusa_telo.html. 11. 2. 2019
- Milošević, N. *Pavićevo otvoreno delo*. http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/knjiz-portret/05_pkp_milosevic_c.html. 4. 2. 2019.
- Mulin 2001: K. Mullin, *Typhoid Turnips and Crooked Cucumbers: Theosophy in Ulysses, Modernism/modernity*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, Baltimore, 8, 1, 77–97.
- Pantić, M. *Pripitomljavanje đavola*. http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/knjiz-portret/07_pkp_pantic.html. 4. 2. 2019.
- Pari 2012: Ž. Pari, *Džojks*, Beograd: Otvorena knjiga.
- Paunović 2012a: Z. Paunović, *Komentari*, u: Dž. Džojks, *Uliks*, Beograd: Geopoetika.
- Paunović 2012b: Z. Paunović, *Uliks* Džejmsa Džojksa: mitska uzvišenost trivijalnog, pogovor u: Dž. Džojks, *Uliks*, Beograd: Geopoetika.
- Pavić 2004: M. Pavić, *Hazarški rečnik*, „Roman-leksikon u 100.000 reči, ženski primerak”, *Sabrani romani Milorada Pavića*, Beograd: Dereta.
- Pavić, M. *Početak i kraj romana*. <http://www.khazars.com/sr-YU/biografija-milorad-pavic/pocetak-i-kraj-romana>. 1. 3. 2019.
- Radović M. *Katalog poređenja*: http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/knjiz-portret/01_pkp_radovic_c.html. 1.3.2019.
- Radulović 2012: N. Radulović, *Između igre i inicijacije. Pavić i nasleđe evropskog ezoterizma*, Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, Novi Sad, 60, 3, 437–459. [orig.]
 Радуловић 2012: Н. Радуловић, *Између игре и иницијације. Павић и наслеђе европског езотеризма*. Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Нови Сад, 60, 3, 437–459.
- Sefer ha-zohar. *Encyclopaedia Britannica*. <http://www.britannica.com/topic/Sefer-ha-zohar>. 1. 3. 2019.
- Terinoni 2007: E. Terrinoni, *Occult Joyce: The Hidden in Ulysses*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Tikkun. *EasyBib*. http://www.easybib.com/public/History/Tikkun+Olam+Research+Paper/1544921966_5c15a36e1f3845.22972611. 1. 3. 2019.
- Theosophy. *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/theosophy>. 22. 2. 2019.
- Thoth. *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Thoth>. 13.8.2018.
- Trismegistos, Hermes. *The Free Dictionary*. <https://www.thefreedictionary.com/Hermes+Trismegistos>. 15. 8. 2018.
- Živković 2007: D. Živković, *Otvoreno delo i hipertekst*, Kragujevac: *Nasleđe*, 8, Kragujevac, 25–32. [orig.]
 Живковић 2007: Д. Живковић, *Отворено дело и хипертекст*, Крагујевац: *Наслеђе*, 8, Крагујевац, 25–32.
- Živković 2016: D. Živković, *Otvoreni lavirinti: Eko i Pavić*, Kragujevac: FILUM. [orig.]
 Живковић 2016: Д. Живковић, *Отворени лавиринти: Еко и Павић*, Крагујевац: ФИЛУМ.

Dušan R. Živković

THE ASSEMBLING OF ADAM'S BODY ON EARTH IN JOYCE'S ULYSSES AND PAVIĆ'S DICTIONARY OF THE KHAZARS

Summary

This article presents an analysis of the principles of the assembling of Adam's body on Earth in Joyce's *Ulysses* and Pavić's *Dictionary of the Khazars: A Lexicon Novel in 100,000 Words*, through the following aspects: 1) general poetic perceptions of the openness of meaning - in the creation of the intertextual world as a system of forming and connecting *the corpus* of the texts - from ancient hermetic principles, to the constitution of hypertextual consciousness in the 20th century; 2) the influence of Kabbalah and Theosophy on the representation of the body of Adam Cadmon as a hidden but influential semantic aspect in *Ulysses*; 3) the influence of Theosophy and Kabbalah on the dominant motive of the assembling of Adam's body in *Dictionary of the Khazars*, as well as the influences and modifications of Joyce Adam's body as theosophical perspectives in Pavić's historiographic metafiction; 4) the relationship between the male and female principles in the androgynous nature of the body of Adam Cadmon; 5) the relations between theosophical teachings of the integrity of Cadmon's body before the fall, in correspondence with hermetic principles in *Corpus Hermeticum*; 6) the nature and functions of dialogues and conflicts between religions, as well as the relations between dogmas and apocrypha; 7) the relationship between history, legends, myths, oneiric world and novelistic fiction; 8) demonic prevention of the mission of the assembling of Adam's body.

In all of these aspects, through the allegory of the assembling of Adam's body, using a comparative and analytical-synthetic method, we will analyze the similarities as well as the specificities of theosophical, cabalistic and hermetic ideas about the interferences of the *corpus of texts* and the structures of anatomical units, in the formation of poetic and semantic aspects of Joyce's and Pavić's creativity, as significant perspectives of the relationship between avant-garde tendencies and postmodernism.

Keywords: James Joyce, Milorad Pavić, Adam's body, Theosophy, Hermeticism, Kabbalah, avant-garde, postmodernism

Примљен: 1. марта 2019. године
Прихваћен: 15. јуна 2019. године